

35. Стёпин В. С. От классической к постнеклассической науке (изменение оснований и ценностных ориентаций) / В. С. Стёпин // Ценностные аспекты развития науки. – М., 1990. – С. 161-162.
36. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: АПН, 2003. – 68 с.
37. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 Кн. – Кн.1: навч. посіб. / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.
38. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 Кн. – Кн. 2: навч. посіб. / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.
39. Университеты // ЖМНП. – 1868. – Ч. 137. – С. 24.
40. Университетские известия. – 1879. – № 1. – С. 10-14.
41. Университетские известия. – 1879. – № 2. – С. 57-79.
42. Ушинский К. Д. Вибрані педагогічні твори: В 2 тт. / К. Д. Ушинський. – К.: Рад шк., 1983. – Т. 1. – 359 с.
43. Ушинский К. Д. Вибрані педагогічні твори: У 2-х тт. / Редкол. В. М. Столетов (голова) та ін. / К. Д. Ушинський. – К.: Рад. шк., 1983. – Т. 1. – 347 с.
44. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения. – В 6 т. Т. 5. (Сост. С. Ф. Егоров) / К. Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1990. – 528 с.
45. Учёные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 гг.) / Под ред. проф. Д. И. Багаляя и проф. И. П. Осипова. – Х.: Изд-во ун-та, 1911. – 280 с.
46. Халанский М. Г. Опыт истории историко-филологического факультета Императорского Харьковского университета. – Х.: Изд-во ун-та, 1906. – 209 с.
47. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. В. Кравченко та ін. – Х.: Фоліо, 2004. – 752 с.
48. Шад И. Е. О верховной цели человека. Речь, говоренные на торжественном годовом собрании императорского Харьковского университета 30 августа 1806 г. – Х., 1806. – С. 41-48.

An attempt to analyze the leading tendencies of incipience and development of university pedagogical thought in Ukraine during Empire period is made in the article.

Key words: *university thought, tendencies, incipience, development, Ukraine.*

Отримано: 17.02.2010

УДК 94(47)«17»

А. Ю. Посохова

ВИКЛАДАННЯ НІМЕЦЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ У ПРАВОСЛАВНИХ КОЛЕГІУМАХ УКРАЇНИ ХVІІІ ст.¹

У статті ставиться завдання реконструкції навчальних програм та посібників з німецької та французької мов, які вивчали у православних колежіумах України ХVІІІ ст. Робиться висновок про те, що у колежіумах відбувалося засвоєння освітніх традицій гуманістичної школи Європи. У викладанні мов активно використовували досвід та творчі напрацювання викладачів європейських навчальних закладів.

Ключові слова: *історія освіти, православні колежіуми, іноземні мови.*

У ХVІІІ ст. в Україні існували й успішно діяли Чернігівський, Харківський та Переяславський колежіуми. Модель православного колежіуму сформувалася у ході трансферу і адаптації форми «латинської школи» загальноєвропейського зразку, зокрема такого його різновиду, як езуїтський колежіум. Проблеми культурного трансферу у контексті історичних зв'язків між різними культурами та субкультурами набули останнім часом неабиякої актуальності. Відповідно, до програм дослі-

¹ Дослідження здійснене за підтримки Німецького Історичного Інституту (м. Москва) та німецького Фонду ім. Герди Хенкель (GERDA HENKEL STIFTUNG).

джень включаються завдання не тільки виявлення того, що саме переносилося до іншого культурного середовища, але й показ «каналів», які забезпечували можливості «переносу» певних культурних надбань. Говорячи про навчальні заклади, такими «каналами» зв'язків виступають перш за все навчальні курси, які студіювали учні. Дослідження навчальних планів навіть західноєвропейських університетів ранньомодерного часу, як зазначив історик університетів Лоренц Брокліс, знаходиться на сьогодні на початковій стадії, й єдиним надійним засобом відтворити те, що відбувалося у класній кімнаті, є реконструкція навчальних курсів і навчальних планів [9, с. 44]. Очевидно, що подібні завдання, зорієнтовані на колегіуми України, не менш важливі. Тим більше, коли йдеться про вивчення викладання у православних колегіумах «нових» мов – французької та німецької.

Метою розвідки є реконструкція змісту навчального курсу німецької та французької мов, які викладали у православних колегіумах у XVIII столітті, дидактичних прийомів викладання, виявлення кола основних посібників.

У працях з історії колегіумів, які були написані у XIX-XX ст., безумовно, можна знайти й згадки про викладання «нових» мов. Втім, у межах тих дослідницьких завдань, які ставилися істориками (перш за все позначити основні параметри навчально-виховного процесу і просвітницької діяльності вихованців), такого роду факти хоча й наводилися у працях А. Лебедева, П. Левицького, П. Знаменського, однак питання змісту навчальних планів, посібників не стало предметом спеціальних студій.

Дослідження передбачає залучення всього корпусу історичних джерел: декількох різновидів справочинної документації колегіумів, джерел особового походження, навчальних посібників та літературних пам'яток.

Включення до програми викладання православних колегіумів України у XVIII ст. німецької та французької мов означало відкриття нових можливостей прилучення до досягнень європейської науки і культури. Одночасно це знаменувало й початок деяких глибоких змін у навчальній програмі колегіумів.

Першим з колегіумів, де розпочалося викладання німецької та французької мов, став Харківський колегіум. Дослідники зазначали, що це відбулося за єпископства Петра Смелича (1736-1742 рр.), а саме за часів правління Анни Іоанівни [25, с. 632], отже до 1740 року. Викладання цих мов у Києво-Могилянській академії було розпочато відповідно у 1738 та 1753 рр. [29, с. 81], а у більшості духовних шкіл Російської імперії вони з'явилися лише наприкінці століття [12, с. 458]. Навіть на початку XIX ст. у багатьох семінаріях Російської імперії «нові» мови або зовсім не викладали, або обмежувалися однією [26, с. 12]. Викладання німецької мови у Переяславському колегіумі розпочалося у 1763 р. [19, с. 141], а у Чернігівському колегіумі з 1766 р. [8, с. 770]. Викладання французької розпочалося пізніше, на початку 1780-х років. Про це свідчать відомості про курси, які прослухали учні Чернігівського колегіуму, в яких фіксувалося їх вивчення французької мови у 1782 році [5, арк. 70].

Німецьку та французьку мови починали вчити в синтаксичного класу. Інструкція єпископа Самуїла Миславського для Харківського колегіуму (1769 р.) навіть забороняла у класі латинської і російської граматики вивчати інші мови, а наголошувалося, що починати їх студіювання необхідно тільки із наступного, синтаксичного класу. Такий порядок був прийнятий задля того, щоб у перші роки навчання учні повною мірою могли зосередитися на латині. Викладання у наступних класах, починаючи із класу поезики, відбувалося вже майже повністю латиною.

Відомо, що перших викладачів «нових мов» до Харківського колеґіуму запросили з-за кордону, й дослідники неодноразово зазначали, що їх імена невідомі. Втім, нам вдалося розшукати відповідні матеріали, які дозволили встановити імена перших викладачів-іноземців. Так, у Реєстрі викладачів Харківського колеґіуму, складеному 10 грудня 1741 р., вказується прізвище викладача німецької та французької мов – Готфріда Юнгіуса [4, арк. 26]. В іншому документі вміщено скаргу учителя Бонемберга, який писав преосвященному Петру Смедичу про те, що з ним вчинили несправедливо, запросивши Юнгіуса, адже «він займався дуже старанно, писав лекції, за відсутності друкованих навчальних книг, для усіх учнів, яких було у німецькій школі 23, а у французькій 54 чоловіка» [20, с. 42]. Отже, можна впевнено визначити час (з 1740 р.) та в певній мірі прізвища перших викладачів-іноземців, які започаткували викладання мов у Харківському колеґіумі. Хоча дослідники зазначали, що викладання мов у цьому закладі припинялося на деякий час, вважаємо, що затримка (якщо вона й була) не перевищувала один рік, адже існують відомості про викладання німецької навіть у складні для колеґіуму 1740-і роки [6, арк. 1]. Історія перших десятиліть викладання мов свідчить про бажання керівництва колеґіуму запросити не просто іноземців, а осіб, які мали певну освіту, здобути у європейських навчальних закладах. Так, у 1760 р. у листі ректора Харківського колеґіуму Костянтина Бродського до белгородського єпископа Йоасафа Миткевича зазначалося, що йому та учителем стало відомо, що у Белгороді перебуває «іноземець пан Герц», який у мовах німецькій та французькій «вельми вмідий», тому йому запропонували, й він погодився на їх викладання у колеґіумі [Цит. за: 25, с. 223-224]. Принагідно зазначимо, що хоча у листі не вказувалося, які навчальні заклади закінчив Герц, підкреслювалося, що окрім мов, він знавець у «науках геометрії та юриспруденції», які також може викладати. Існують відомості про те, що викладачі-іноземці запрошувалися до колеґіуму і у подальшому. Так, на початку 1780-х рр. у Харківському колеґіумі німецьку мову викладав виходець з Німеччини Карл-Йоганн Феген, який згодом перейшов до Києво-Могилянської академії [24, с.559].

Із листа белгородського єпископа Самуїла Миславського слобідсько-українському губернатору Щербініну (від 25 травня 1771 р.) стає зрозумілим, що в результаті певних зусиль вдалося «виписати» з Московського університету викладача французької мови іноземця Петра Оттона. Примітно, що архієрей назвав цю подію щастям, на яке давно очікували [25, с. 634]. З листування між Самуїлом Миславським і харківським губернатором Щербініним (яке було частково опубліковане) стає зрозуміло, що до пошуків цього учителя долучався куратор Московського університету І.І. Меліссіно. Хоча П. Оттон запрошувався для викладання у «додаткових класах» Харківського колеґіуму, Самуїл Миславський писав про те, що він буде викладати французьку «для всього колеґіуму» [17, с. 335].

Окрім залучення іноземних викладачів до викладання мов, відомо про те, що декількох студентів колеґіуму відправлялися за кордон для студювання мов, з метою їх повернення до рідних закладів на викладацькі посади. Така практика з боку керівництва не могла бути постійною, оскільки це вимагало додаткових і значних коштів, втім, вона існувала. Так, єпископ Самуїл Миславський за свій кошт відправив двох студентів Харківського колеґіуму до Німеччини, щоб вони, крім інших наук, вивчали іноземні мови [14, с. 165].

До бібліотек колеґіумів купували велику кількість граматик німецької та французької мов. Діловодна документація рясніє свідченнями про

видачу учням таких граматик. У чималій кількості дана література була й у власних бібліотеках викладачів, Джерела містять вказівки про те, що учні колегіумів не розлучалися із німецькими та французькими граматиками, лексиконами. Їх аналіз не дає змоги встановити, які саме граматики використовували у процесі викладання, адже дані про авторів чи місце їх видання у такій документації не фіксувалися. Відомі лише поодинокі згадки про укладачів граматик. Так, наприклад, при викладанні німецької мови у Чернігівському колегіумі використовували «граматику Голтергофа» [15, с. 84]. Виявилось, що авторство цієї граматики належало Францу Голтергофу (Franz Holterhof), доктору теології з Галле, який у 1760-ті рр. був викладачем німецької мови та літератури у Московському університеті. Він написав посібник німецької граматики, до якого була додана коротка хрестоматія з уривків «кращих німецьких авторів» [10]. У документах Харківського колегіуму згадувався ще один посібник – німецька граMATика Готтшеда. Дане навчальне видання професора Лейпцігського університету Йоганна Кристофа Готтшеда (Johann Christoph Gottsched) мало великий вплив на формування норм німецької літературної мови. Цей аспект важливо відзначити, адже дослідники зазвичай зосереджуються на філософських поглядах цього вченого, або його внеску у німецьку літературу, але не менш важливо, що у колегіумах були знайомі саме із «граматичними аспектами» його діяльності [11]. При викладанні німецької мови для перекладів нерідко використовували текст трагедії видатного німецького поета Фрідріха Клопштока «Смерь Адама» [25, с. 636]. Хоча ця трагедія на сюжет Святого письма не вважається найкращою у творчості митця, вона була вельми популярною у різних аудиторіях Європи, в тому числі серед студентів українських колегіумів.

При викладанні французької мови у Харківському колегіумі використовували «Рестову граматику» [25, с. 635], як в оригіналі, так і в російському перекладі [18]. Показовим фактом прилучення викладачів колегіумів до методичних пошуків у викладанні мов виступають їх власні спроби написання посібників. На початку XIX століття учитель французької мови Харківського колегіуму Яків Толмачов, як він сам писав про це у спогадах, уклав для своїх учнів посібник з французької граматики [27, с. 707]. Він виявився настільки вдалим, що його чотири рази перевидавали у Москві і використовували у різних навчальних закладах протягом першої половини XIX ст. [28]. Французька граMATика Я. Толмачова містить, окрім граMATичних правил, цікаві, прості та доступні «дитячі розмови» на різні теми, сюжетами яких автор обрав ситуації, що виникали у повсякденному побутовому і навчальному житті дитини (наприклад, одна з розмов починалася питанням: «Чи підете ви сьогодні до колеґії?»). У граMATиці наводилися анекдоти, розмови на цікаві теми, розмови «між батьком та сином» тощо. Ця учбова книга представляє не сухе зведення граMATичних правил, а радше захоплюючу і веселу книгу для дітей. До того ж, всі розмови мали «педагогічне навантаження», поволі, невимушено вони прищеплювали норми моралі, поведінки, життєві орієнтири.

При вивченні французької мови для вправ із перекладу використовували книги різноманітного змісту. Вибір книг для перекладів вельми показовий, адже через них учні не тільки опановували мову, але й знайомилися із працями, якими зачитувалися у Європі, які репрезентували сучасні філософські, політичні, естетичні ідеї тощо. Так, у джерелах XVIII ст. згадуються книги, які використовували для перекладів: «книги Телемака», французькі п'єси. Роман Франсуа Фенелона «Пригоди Телемака» у той час був надзвичайно популярним у Європі, про що свідчив його переклад усіма європейськими мовами. У романі

ставилися питання кращого державного устрою й відобразилися принципи освіченої монархії. Примітно, що цей твір зустрічався у описах книг, які належали студентам колегіумів (1770 р.) [7, арк. 1].

У 1794 р., у зв'язку із революційними подіями у Франції, у духовних школах Російської імперії було заборонено викладати французьку мову, втім, ця заборона була скасована вже у 1797 р. [12, с. 774].

Характеризуючи викладання французької і німецької мов, слід зазначити, що у XVIII ст. у Російській імперії латинська мова сприймалася переважно як символ «попівської вченості», на яку у дворянському середовищі дивилися зверхньо, натомість володіння французькою було ознакою «дворянської вченості», вищого світу [21, с. 283]. За німецькою мовою у XVIII ст. поступово затверджується роль мови вченого світу. А в наступному столітті у Російській імперії кількість німецькомовних посібників з різних наук навіть переважала російськомовні книги [13, с. 74]. Увага й турбота, яку демонструвало керівництво колегіумів до викладання французької і німецької мов, достатньо показова, й свідчить про свідоме намагання прилучитися до загальноєвропейської науки та філософської думки. Для православних колегіумів це означало змішування, поєднання церковної складової освіти і світської ученості.

Вважаємо, що багаторічна історія викладання латинської мови у колегіумах надала викладачам необхідний досвід та дидактичні прийоми викладання інших мов. Акцент у викладанні робився на спонуканні учнів до розмовної практики, а також до виконання щоденних письмових вправ, що забезпечувало вільне читання і написання цими мовами.

Маємо декілька колоритних свідчень про роздуми керівництва колегіумів щодо дидактичних прийомів викладання мов. Так, Белгородський єпископ Самуїл Миславський відверто писав у листі губернатору Щербініну (25 травня 1771 р.) про те, що його спілкування з учнями колегіуму французькою мовою виявило невідповідність їх знань вимогам володіння розмовною мовою, а всі «учні були французькими папугами» [25, с. 634]. Примітно, що єпископ не тільки надав сувору оцінку досягненням учнів, але висловив сподівання, що учитель П. Оттон продемонструє на практиці прийоми, які зменшують навантаження учнів, але ведуть до результату короткими та надійними стежами. Примітно, що сам архієрей запропонував можливі шляхи подолання вад у процесі вивчення іноземних мов. Пропозиція полягала в тому, що у Харківському колегіумі мали обрати чотирьох учнів духовного звання з риторичного, філософського або богословського класів, яких мали поселити разом із П. Оттоном задля постійного спілкування французькою й опанування всіх тонкощів мови. Примітно, що Самуїл Миславський визначив послідовні кроки по вивченню мови. На першому етапі учитель з учнями мав проходити граматику, при чому, обговорення правил мало відбуватися «самою паризькою, а не гасконською прононцією». На другому етапі, для здобуття «гарного штилю й смаку», вони мали читати французькі газети й робити переклади на російську. У подальшому передбачалися переклади статей з французької енциклопедії, а також «листів славетних французьких письменників Руссо і Вольтера» [25, с. 635]. При цьому Самуїл Миславський застерігав керівництво колегіуму, що у творах цих «красномовних і дотепних» авторів слід обирати ті місця, які не містять «засудження нашої віри і благочестя» [25, с. 635].

Переклади учнів з німецької та французької настільки прижилися у навчальній практиці колегіумів, що навіть викликали пропозицію слобідсько-українського губернатора Є.О. Щербініна про створення у Харкові друкарні з метою видання студентських перекладів з іноземних мов. Ця історія достатньо відома, її неодноразово описували дослідники

історії Харкова й історії Харківського колегіуму [22, с. 93-94]. Подробиці листування Є.О. Щербініна із белгородським єпископом Самуїлом Миславським розкривають бачення ними користі вивчення і перекладів з іноземних мов. На жаль, друкарня у Харкові у той час так і не була заснована. Тим більше важливо встановити коло зацікавлень учнів і викладачів, які свого часу викликали увагу губерньського і єпархіального керівництва. Довгий час для цього у дослідників не було відповідних джерел. Нам вдалося відшукати рукописні переклади із німецької та французької мов учнів Харківського колегіуму. Так, у Відділі рукописів Державного історичного музею Російської Федерації зберігаються переклади з німецької мови «Життя графа Боневала» [1] й «Короткого опису життя Фридеріка Августа, короля Польського та курфюрста Саксонського» [3], які були зроблені студентами Харківського колегіуму відповідно у 1754 і 1770 рр. У присвяті губернатору Є.О. Щербініну, яка містилася на початку, зазначалося, що це перші недосконалі студентські переклади («плід цей по молодості своїй ще не зрілий») разом з цим висловлювалися сподівання на «подальші подвиги» на цьому шляху [3, арк. 2 зв.]. Показово, що учні через перекладацькі вправи знайомилися із цими працями значно раніше, ніж вони були опубліковані (наприклад, один із вказаних творів був надрукований значно пізніше [23]). Зберігся ще один переклад із французької, зроблений учнями Харківського колегіуму у 1770 р., під назвою «Достойний дворянин» [2]. Це переклад розмов Еразма Роттердамського, який примітний не тільки присвятою прокурору Слобідсько-Української губернії князю Г.І. В'яземському (французький клас просив його прийняти «досвід слабких своїх юнацьких сил» [2, арк. 2 зв.]), але й примітками князя, які свідчать про те, що одним з перекладачів був його власний син. Г.І. В'яземський зробив вельми примітні коментарі на тих аркушах цієї рукописної книги, які залишилися чистими. У цих примітках В'яземський відмітив якість роботи («у перекладі твоєму помилок зовсім небагато»), але головне, що він чітко відзначив, що обрані для перекладу розмови Е. Роттердамського не тільки граматичні вправи, а й привід замислитися над історією і сучасним розумінням дворянської гідності, про життєві цінності, обрання свого життєвого шляху [6, арк. 11 зв., 23 зв.-24]. Коментарі В'яземського чітко фіксують і підкреслюють те, що через книгу, обрану для учнівського перекладу, ставилися завдання значно ширші, ніж опанування граматичних правил.

Характеризуючи вивчення німецької та французької мов у колегіумах, особливо учнівські вправи із перекладу, варто згадати цікаве й влучне поняття, яке запропонував Д.С. Ліхачов, – «літературна трансплантація» [16, с. 15-23]. Говорячи про переклади, які робили у Російській імперії у XVIII ст., він відзначив їх властивість пересаджувати на новий ґрунт фактично не тільки окремі твори, а й цілі культурні шари, які у нових історичних умовах починали новий цикл розвитку. Гадаємо, що можна казати про те, що процеси культурної трансплантації відбувалися також у колегіумах, в тому числі й розпочинаючись заняттями з німецької та французької мов у граматичних класах.

Отже, дослідження історії викладання німецької та французької мов у православних колегіумах свідчить про сприйняття й поступове опанування освітніх традицій і основних методів навчання, що були притаманні гуманістичній школі Європи. Православні колегіуми, як освітні інституції, які мали генетичний зв'язок із західноєвропейськими освітніми формами, й у подальшому (як свідчить практика XVIII ст.) не втратили контактів з європейськими освітніми інституціями, активно використовуючи їх досвід та творчі доробки викладачів.

Список використаних джерел:

1. Відділ рукописів Державного історичного музею Російської Федерації (далі ВР ДІМ. – Збір. Чертков. – № 5–4°. – 206 арк. Житие графа Боневала.
2. ВР ДІМ. – Збір. Чертков. – № 182–4°. – 24 арк. Достойный дворянин.
3. ВР ДІМ. – Збір. Чертков. – № 183–4°. – 47 арк. Краткое описание жизни Фридерика Августа, короля Польского и курфюрста Саксонского.
4. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф. 37. – Спр. 360. – 116 арк. Історичні матеріали.
5. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 679. – Оп. 1. – Спр. 1253. – 122 арк. Заявления учащихся Черниговской училищной коллегии об увольнении.
6. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДАУК). – Ф. 1973. – Оп. 1. – Спр. 1478. – 2 арк. Прощение учителей коллегіума о выдаче им жалованья за сентябрьскую треть 1749 г.
7. ЦДАУК. – Ф. 1973. – Оп. 1. – Спр. 1909. – 1 арк. Жалоба в коллегию ученика Прокоповича на ученика Линецкого.
8. Благовещенский М. Извлечение из материалов по истории Черниговской семинарии / М. Благовещенский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1903. – № 24. – С. 769-783.
9. Броклис Л. Университет в ранний период современной европейской истории: учебные планы (реферат) / Л. Броклис // Alma Mater. – 2002. – № 1. – С. 44-50.
10. Гельтергоф Ф. Немецкая грамматика: В которой не только все части речи или произведение слов, но и синтаксис или сочинение слов, оба надлежащими примерами объяснены / Ф. Гельтергоф. – М., 1784. – 360 с.
11. Греч И. М. Готшедова Немецкая грамматика: Сочиненная в пользу и употребление благородного юношества при Сухопутном шляхетном кадетском корпусе / И.М. Греч. – [СПб.]: Тип. Корпуса, 1760. – 394 с.
12. Знаменский П. Духовные школы в России до реформы 1808 года / П. Знаменский. – Казань: Тип. имп. ун-та, 1881. – 806 с.
13. Кацкова Т.А. Из истории преподавания немецкого языка в Санкт-Петербургском университете (XIX – начало XX в.) / Т.А. Кацкова, С. Шютц // Немцы в России: русско-немецкие научные и культурные связи: Сб. статей / Отв. ред. Г.И. Смагина. – СПб., 2000. – С. 71-81.
14. Лебедев А.С. Белгородские архиереи и среда их архипастырской деятельности / А.С. Лебедев. – Х. Харьков: Печатное дело, 1902. – 286 с.
15. Литинский В. Картинки из прошлого Черниговской духовной семинарии / В. Литинский // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1899. – № 2. – С. 84-88.
16. Лихачев Д.С. Развитие русской литературы X-XVII веков: Эпохи и стили / Д.С. Лихачев. – Л.: Наука, 1973. – 254 с.
17. Материалы для истории Курской епархии // Курские епархиальные ведомости. Часть неофиц. – 1891. – № 19. – С. 328-339.
18. Новая французская грамматика : Сочиненная вопросами и ответами / Собрана из сочинений г. Ресто и других грамматик; на российской язык переведена Академии наук переводчиком В. Тепловым. – СПб.: При Имп. Акад. наук, 1752. – 454 с.
19. Пархоменко В. Очерки истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733-1785) / В. Пархоменко. – Полтава: Тип. Г. Маркевича, 1910. – 182 с.
20. Письма партикулярные к Его Пресвященству от губернатора Шербинина // Курские епархиальные ведомости. Часть неофиц. – 1874. – № 1. – С. 32-42.
21. Пономарева В.В. Университет в русской культуре XVIII века / В.В. Пономарева // Университет для России. Взгляд на историю культуры XVIII столетия / под. ред. В.В. Пономаревой и Л.Б. Хорошиловой. – М.: Рус. слово, 1997. – С. 266-328.
22. Посохова А.Ю. Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.) / А.Ю. Посохова. – Харків: Бізнес Інформ, 1999. – 168 с.
23. Примечания достойная жизнь графа Боневала, бывшего пред сим цесарского генерала от инфантерии, а потом командующаго при турецкой армии под именем Асман паши: Переведенная с франц. на российской язык. – М., 1789. – 137 с.
24. Сандалюк О.М. Феген Карл-Йоганн / О.М. Сандалюк // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. З.І. Хижняк; за ред. В.С. Брюховецького. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. – С. 559.

25. Стеллецкий Н. Харьковский коллегиум до преобразования его в 1817 году / Н. Стеллецкий // Вера и Разум. – 1895. – Т. 1. Ч. 2. – С. 222-239; 507-536; 632-656.
26. Титлинов Б.В. Духовная школа в России в XIX столетии. Вып. 1. Время Комиссии Духовных Училищ / Б.В. Титлинов. – Вильна: Русский Почин, 1908. – 383 с.
27. Толмачев Я.В. Автобиографическая записка / Я.В. Толмачев // Русская старина. – 1892. – Т. 75. – С. 699-724.
28. Толмачев Я.В. Французская грамматика, расположенная легчайшим способом, с присовокуплением хрестоматии / Я.В. Толмачев. – М.: Тип. Н.С. Всеволожского, 1809. – 323 с.
29. Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія / З.І. Хижняк. – К.: Вища школа, 1981. – 236 с.

The issue of reconstruction of curriculums and manuals on German and French languages that were studied in orthodox collegia of Ukraine in the 18th century is examined in the article. It is concluded that development of educational traditions of European humanistic school was going in collegia. The experience and creative groundwork of teachers of European educational institutions was actively used in teaching of languages in collegia.

Key words: history of education, orthodox collegia, foreign languages.

Отримано: 28.08.2010

УДК 94(477.73)(100):73

С. О. Семенчук

ЯЗИЧНИЦЬКІ СКУЛЬПТУРИ ЕПОХИ БРОНЗИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ ЧАСТИНИ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я

В статті подаються дані про найдавніші язичницькі скульптури Середнього Подністрів'я, як одну із складових духовної культури Західного регіону.

Ключові слова: скульптура, ідол, атрибут, культ, курган.

На II тисячоліття до н.е. у давній історії України припадає доба бронзи – важливий культурно-історичний етап в історії людства. У цей час технологія обробки великих брил пісковика, вапняку, граніту знайшла своє втілення в шедеврах монументальної кам'яної скульптури. Кам'яна скульптура була невіддільною від могили і поширювалася у Старому Світі разом із практикою їхнього будівництва. У семантичній парі могила – ідол перша символізувала жіночу основу, а другий – чоловічу.

Актуальність дослідження кам'яних скульптур епохи бронзи зумовлена потребою розкриття однієї із цікавих і малодосліджених проблем в історії язичництва Лівобережної частини Середнього Подністрів'я в II тис. до н.е. Саме в цьому автор вбачає новизну і призначення інформації, що подається в даному повідомленні. Починаючи з 1977 року цій проблематиці присвятили свої наукові статті такі дослідники як: Тур А. С., Малеев Ю. Н. («Мышковский идол»), які дали опис лише однієї мишківської скульптури. Ними було висловлено думку про належність мишківської статуї до ряду слов'янських ідолів, зокрема жіночого божества [5]. Іншу наукову гіпотезу щодо належності цієї скульптури висловлено дослідником Р. В. Забаштою. Він у статті «Ідол із села Мишків» висловлює думку про те, що іконографія цієї скульптури знаходить стійкі паралелі не поміж слов'янських зображень, а серед стел епохи бронзи [3]. Про місцезнаходження ще однієї мишківської скульптури у своїй науковій статті «Антропоморфні стели із села Мишків на Тернопільщині» зазначає директор краєзнавчого музею (м. Заліщики) Олійник В. І., який вказує на місцезнаходження стели, а